

М. О. Тарасенко *

УШЕБТІ ПАНЕФЕРНЕФЕРА З КОЛЕКЦІЇ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Публікується давньоєгипетська заупокійна статуетка-ушебті із полтавської музейної колекції. Це ушебті датується XXI династією і належало чоловіку на ім'я Панефернефер (старе читання Панеферхер). Він мав доволі рідкісний титул «головний хранитель документів казначейства (Дома) Амона», який вказує на належність цієї особи до кліру фіванського жрецтва. Статуетка була придбана в 1894 р. П. П. Бобровським у Залі продажів Каїрського Музею старожитностей.

Ключові слова: ушебті, Панефернефер, XXI династія, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, колекція

Розглядається давньоєгипетська заупокійна статуетка із зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (далі ПКМВК) за інв. № А.149/1 (Супруненко 1986, с. 21 (16); Berlev, Hodge 1998, pl. 116 (VII.A.65)) (рис. 1)¹. Ця статуетка належить до типу ушебті (єг. *šwʒb.tj*, *šʿb.tj* — букв. «відповідач» (Тарасенко 2017, с. 89, прим. 2)), які були частиною поховального інвентарю єгиптян із доби пізнього Середнього царства і до раннього Птоломейського періоду². За уявленнями єгиптян, у потойбічному світі ці фігурки мали виконувати замість померлого будь-які примусові роботи в царстві Осіріса (потойбічне життя уявлялося ізоморфним земному, тобто і там людина була змушена працювати на користь царя — володаря Інбуття). Магічним інструментом, що

«змушував» їх це робити був текст заклинання, сьогодні відомий як 6-а глава Книги мертвих (український переклад див.: Тарасенко 2017, с. 106—110), яка є найбільш тиражованим висловом цього збірника, оскільки її часто записували на самих ушебті, а їхня кількість в одному індивідуальному похованні могла сягати кількох сотень (в ідеалі, 365 — по одному ушебті на кожен день року). Оскільки ушебті були своєрідними «двійниками» певного індивіда, на них, якщо дозволяв розмір, виписували ім'я та титули тієї людини, до поховання якої вони потрапляли, що дає науці важливий ономастичний та просопографічний матеріал.

Загалом, у колекції ПКМВК зберігається 17 статуеток-ушебті, втім досліджуване ушебті № А.149/1 є найбільш ранньою за датуванням статуеткою цієї збірки — всі інші датуються Пізнім періодом та епохою Еллінізму (Супруненко 1986, с. 18—27).

Ушебті № А.149/1 виготовлено з блакитного фаянсу (розмір 9 × 3 × 2 см) та має розповсюджену мумієморфну форму. Стан збереженості артефакту доволі добрий. Руки показані схрещеними на грудях (права рука над лівою). В обох руках промальовані мотики. На спині накреслено кошик з пересіченими волокнами. Обличчя статуетки овальне з погано прокресленою формою, очі з бровами промальовані, вуха позначені. На голові зображено тристоронню перуку, яка не профарбована, також промальовано головну пов'язку. Типологія за Шнайдером: СІ. VІІВ1; W19; N1; I5; B12b; Tr7b (Schneider 1977, III). Датування: XXI династія (1069—945 рр. до н. е.).

Це ушебті походить із зібрання заснованого в 1891 р. Природничо-наукового музею Полтавського земства (нині ПКМВК). Єгипетська колекція цього музею була сформована зусиллями його директора, відомого біолога та краєзнавця Михайла Олександровича Олеховського (1855—1909) та полковника Павла Павловича

* ТАРАСЕНКО Микола Олександрович — доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, ORCID 0000-0001-6779-2258, niktarasenko@ukr.net

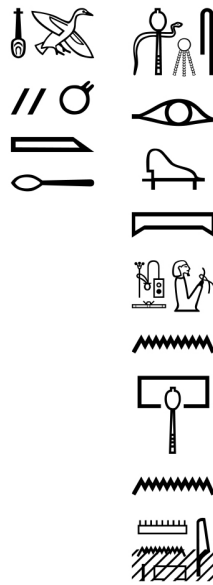
¹ © Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Ми вдячні О. Б. Супруненко та Т. К. Кондратенко (Полтава) за надані консультації та світліни цього ушебті.

² Добірку бібліографії про ушебті та їхнє значення в заупокійних уявленнях єгиптян див.: Тарасенко 2017, с. 89, прим. 3.

© М. О. ТАРАСЕНКО, 2020

Бобровського (1860—1944?), котрий, як і відомий київський колекціонер і меценат Б. І. Хаченко (Тарасенко 2019, с. 71—73), робив закупівлі артефактів в Залі продажів (Salle de vente) Каїрського Музею старожитностей у 1894, 1900 та 1903 рр. (Супруненко 1986, с. 3; Сошніков 2018, с. 183). У 1907 р. полтавська колекція налічувала 95 (Отчет 1908, с. 18—22), а в 1914 р. — вже 248 давньоєгипетських артефактів (Супруненко 1986, с. 3; див. також: Сошніков 2018, с. 183), з яких після Другої світової війни до наших днів збереглося лише 114 (Супруненко 1986, с. 6—61). Окрім цього, більше двох десятків давньоєгипетських пам'яток було в колекції приватного Лубенського краєзнавчого музею графині Катерини Миколаївни Скаржинської (Райзер) (1853—1932) (Супруненко 2000, с. 184). Більша їхня частина була подарована в музей К. М. Скаржинської професором Адріаном Вікторовичем Праховим (1846—1916), який мав велику приватну колекцію єгипетських та коптських артефактів, що перебувала в Києві та налічувала 159 об'єктів (Тураев 1899, с. 208—217). А. В. Прахов придбав старожитності протягом двох подорожей до Єгипту в 1881—1882 та 1886—1887 рр. Серед лубенських артефактів була і фрагментована статуетка-ушебті з блакитного фаянсу з ієрогліфічним написом, виявлена неподалік ст. Добринська біля Миколаєва (Супруненко 2000, с. 184). На сьогодні, від цього ушебті збереглася тільки верхня частина, без напису (ПКМВК, інв. № А.149/50). Його датування слід віднести до більш пізнього ніж XXI династія часу (Супруненко 1986, с. 20—21 (18); Berlev, Hodjash 1998, р. 118 (68); Супруненко 2000, с. 184). У 1906 р. Лубенське зібрання було передано до Природничо-наукового музею Полтавського земства і нині є частиною зібрання ПКМВК.

На лицьовій стороні ушебті ПКМВК № А.145/1 зберігся ієрогліфічний напис, який розміщений у двох непропорційних вертикальних стовпцях. Огляд оформлення інших ушебті цієї особи (див. нижче) показує, що напис був розміщений у двох стовпцях вимушено — довга титулатура просто не дала змоги розмістити весь текст в одному стовпці, як зазвичай робилося, тому майстер (або майстри), який наносив написи на ушебті цієї особи, був вимушений імпровізувати й розміщувати частину напису, зокрема як у випадку з полтавським екземпляром ім'я, в додатковому стовпці. У результаті форми та характер написань на ушебті сильно відрізняються.

Напис на полтавському ушебті такий:

(1) *šhd Wšir hry s3w.ty sš n pr-hd n [pr] Imn*

(2) *P3-nfr-nfr m3^c-hrw*

«(1) Просвітлений, Осіріс, головний хранитель документів³ скарбниці⁴ [храму]⁵ Амона, (2) Панефернефер, правоголосний».

Зупинимось на імені власника цієї статуетки. О. Д. Берлев читає його як 'Pneferho', тобто Панеферхер (*P3-nfr-hr*) (Berlev, Hodjash 1998, р. 92 (65), з посиланням на: Ranke 1935, I, S. 113 (10)). Вочевидь, О. Д. Берлев ототожнює

власника полтавського ушебті з власником папірусу Книги мертвих London BM EA 10327 (Quirke 1993, р. 57 (194), 82; Niwiński 1989, р. 340 (London E)), але той носив інший титул (*hry-tp ʿt n pr Imn*) і жив за XXII династії⁶. Ймовірно, плутанина сталася через некоректне ро-

зуміння О. Д. Берлевім знака як . Схожу ситуацію можна бачити й у транскрипції М. Могенсен для ушебті Copenhagen A.A.b.98 (Mogensen 1918, р. 64). Втім, правильним прочитанням імені власника полтавського ушебті є саме Панефернефер (*P3(j)-nfr-nfr*) (Ranke 1935, I, S. 113 (9)).

Крім того, цей Панефернефер мав доволі рідкісний титул *hry s3w.ty sš n pr-hd n pr Imn* — «головний хранитель документів скарбниці храму Амона». Тобто, ця особа завідувала архівом⁷ скарбниці храму Амона у Фівах. Відповідно, на час XX—XXI династії накопичилася значна кількість документів, які створювали протягом Нового царства «писці скарбниці

³ Здебільшого перекладається в значенні 'Archivist', 'Archivar'. Див.: Wb., III, 418, 478; Helck 1958, S. 137, 155—156, 190—191; Kitchen 1960, р. 80; De Meulenaere, Clarysse 1978, р. 226; Hannig 1997, S. 656.

⁴ *pr-hd* — 'Schatzhaus' букв. «Дім срібла» (Wb., II, S. 518; Hannig 1997, S. 656).

⁵ На цьому та низці інших ушебті (див. нижче) Панефернефера напис *pr* (тут в значенні «храм») (Hannig 1997, S. 278—279)) не вмістився в першому стовпці, який, фактично, обривається на підніжжі статуеток.

⁶ Totenbuchprojekt Bonn, TM 134538, <totenbuch.awk.nrw.de/objekt/tm134538>

⁷ Докладніше про функціонування цих закладів у Стародавньому Єгипті див.: Hagen 2018, р. 71—170.

храму Амона»⁸, та виникла необхідність у влаштуванні спеціального архіву, яким і завідував Панефернефер. Відомі й інші особи, які займали цю посаду до нього (De Meulenaere, Clarysse 1978, р. 226—229):

— Аменем[анет?] (*Imn-n[///]*), XX династія (De Meulenaere, Clarysse 1978, р. 226). Володар ушебті Leiden AH 104c (на ньому вказано титул *hry s3wtj sš n pr-hd n Imn-R^c* — «головний хранитель документів скарбниці Амона-Ра») (Schneider 1977, II, р. 36, 84 (3.1.1.6); III, pl. 10).

— Чауенхуї (*T3w-n-hwy*), кінець XX — початок XXI династії (De Meulenaere, Clarysse 1978, р. 228). Володар скриньки для ушебті Louvre N 4122 (див.: <https://bit.ly/2YWqyID>) (Pierret 1874, II, р. 111—112) та папірусу Книги мертвих Zagreb 885 (600)⁹ (Monnet Saleh 1970, р. 165 (885)).

— Сутімес (*Swti-mš*), рання XXI династія (De Meulenaere, Clarysse 1978, р. 228). Володар папірусу Книги мертвих Paris BN 38—45¹⁰ (Guieysse, Lefébure 1877), комплекту саркофагу Paris Louvre N. 2609—26011 (Niwiński 1988, р. 166 (341)), ушебті Paris Louvre E. 13332.

— Паенмаат (*P3-n-m3^ct*), XXI династія. Володар Книги мертвих London BM EA 10020 (De Meulenaere, Clarysse 1978, р. 227; Quirke 1993, р. 58 (202), 82).

— Хонсумес (*Hnšw-mš*), середина XXI династії (De Meulenaere, Clarysse 1978, р. 227). Володар міфологічного папірусу Vienna Vindob. Aeg. 3859 B¹¹, сувою Книги мертвих Paris Louvre N. 3070¹²; саркофагу Marseille 253 (Niwiński 1988, р. 156 (286)), канопа Санкт-Петербург, Ермітаж № ДВ 821¹³.

Про обставини знахідки полтавського ушебті Панефернефера, на жаль, нічого не відомо. У зібранні Каїрського музею старожитностей інших статуеток Панефернефера¹⁴ або

особи з подібним титулом немає (Newberry 1957, р. 410, 419). Натомість, судячи з титулатури власника, можна впевнено сказати, що це ушебті походить з фіванського некрополю. Жодних даних щодо генеалогії Панефернефера виявити не вдалося. Певні висновки можна також зробити на підставі аналізу низки відомих аналогій, тобто інших предметів поховального інвентарю, які належали Панефернеферу.

— Ушебті Copenhagen, National Museum of Denmark, inv. no. AAb98 (Mogensen 1918, р. 64) (рис. 2) — цей артефакт походить з колекції датського офіцера, дипломата та археолога К. Т. Фальбе (*Christian Tuxen Falbe*, 1792—1849)¹⁵, який здійснив подорож до Єгипту у 1817 р. Ушебті було придбано в нього Національним музеєм у 1828 р.

— Ушебті Copenhagen, National Museum of Denmark, inv. no. AAb11 (?) (Mogensen 1918, р. 64) (рис. 3) — написання імені не має, втім титулатура вказує, що це ушебті може належати Панефернеферу. Цей артефакт походить із колишньої колекції Датської Королівської Кунсткамери і був переданий до Національного музею в 1813 р. Інформації щодо того, як і коли це ушебті потрапило до Кунсткамери наразі немає.

— Ушебті Florence, Egyptian Museum, inv. no. 6594 (рис. 4) — флорентійські ушебті Панефернефера були привезені Е. Скіапареллі (*Ernesto Schiaparelli*, 1856—1928) (Bierbrier 2012, р. 492—493) з його першої експедиції до Єгипту 1884—1885 рр. Безсумнівно, вони були придбані в Луксорі, але точних даних про їхнє походження та придбання в щоденниках археолога немає¹⁶.

— Ушебті Florence, Egyptian Museum, inv. no. 6595 (рис. 5).

— Ушебті Florence, Egyptian Museum, inv. no. 6596 (рис. 6).

— Ушебті Florence, Egyptian Museum, inv. no. 6594a (рис. 7) — ушебті фрагментоване, збереглося тільки нижня частина.

— Ушебті Ipswich Museum, inv. no. R.1932-26.70 (Plunkett 1993, р. 21, 23, fig. 6) (рис. 8) — статуетка походить з приватної колекції F. G. Hilton Price, inv. no. 1568, про неї лише відомо, що вона була придбана в Луксорі (див.: <https://bit.ly/3csQQpI>).

⁸ Титул *sš n pr-hd n (pr) Imn* «писець скарбниці храму Амона» носив, зокрема, власник ушебті Cairo CG 47168 на ім'я Аменемхеб, який жив за доби Рамессидів (Newberry 1930, р. 82).

⁹ Totenbuchprojekt Bonn, TM 134625, <totenbuch.awk.nrw.de/objekt/tm134625>.

¹⁰ Totenbuchprojekt Bonn, TM 134567, <totenbuch.awk.nrw.de/objekt/tm134567>.

¹¹ Totenbuchprojekt Bonn, TM 134717, <totenbuch.awk.nrw.de/objekt/tm134717>.

¹² Totenbuchprojekt Bonn, TM 134591, <totenbuch.awk.nrw.de/objekt/tm134591>.

¹³ Можливо, до списку носіїв вказаного титулу належав і Хуї (*Hwi*) (Louvre 1303) (De Meulenaere, Clarysse 1978, р. 227).

¹⁴ Ушебті якогось Панефера (*P3-nfr*) Cairo CG 47933 належить до іншого типу й датується XVII династією (Newberry 1930, р. 275—276).

¹⁵ Ми вдячні за інформацію про походження датських ушебті Панефернефера та надані світлини А. Х. Хансен (Dr. *Anne Haslund Hansen*, Copenhagen).

¹⁶ Ми вдячні М. К. Гуїдотті (Dr. *Maria Cristina Guidotti*, Florence) за консультації та допомогу зі світлинами ушебті.

Рис. 1. Ушебті Панефернефера, ПКМБК № А.149/1 (© Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського)

Fig. 1. Shabti of Panefernefer, Poltava inv. no. A.149/1 (© Vasyl Krychevskiy Poltava Local History Museum)

Рис. 2. Ушебті Панефернефера, Copenhagen inv. no. AAb98 (© National Museum of Denmark)

Fig. 2. Shabti of Panefernefer, Copenhagen inv. no. AAb98 (© National Museum of Denmark)

Рис. 3. Ушебті Панефернефера, Copenhagen inv. no. AAb11 (© National Museum of Denmark)

Fig. 3. Shabti of Panefernefer, Copenhagen inv. no. AAb11 (© National Museum of Denmark)

Рис. 4. Ушебті Панефернефера, Florence 6594 (© Museo Egizio, Firenze)

Fig. 4. Shabti of Panefernefer, Florence 6594 (© Museo Egizio, Firenze)

Рис. 5. Ушебті Панефернефера, Florence 6595 (© Museo Egizio, Firenze)

Fig. 5. Shabti of Panefernefer, Florence 6595 (© Museo Egizio, Firenze)

Рис. 6. Ушебті Панефернефера, Florence 6596 (© Museo Egizio, Firenze)

Fig. 6. Shabti of Panefernefer, Florence 6596 (© Museo Egizio, Firenze)

Рис. 7. Ушебті Панефернефера, Florence 6594a (© Museo Egizio, Firenze)

Fig. 7. Shabti of Panefernefer, Florence 6594a (© Museo Egizio, Firenze)

Рис. 8. Ушебті Панефернефера, Ipswich R.1932-26.70 (за: Plunkett 1993, p. 23, fig. 6)

Fig. 8. Shabti of Panefernefer, Ipswich R.1932-26.70 (after: Plunkett 1993, p. 23, fig. 6)

— Ушебті London BM EA 8906 (рис. 9) походить з колекції британського торговця старожитностями Дж. Семса (*Joseph Sams*, 1784—1860). Британський Музей придбав у нього це ушебті в 1834 р. На відміну від інших, титул на цій статуетці розміщений в одному стовпці та відрізняється: *it-ntr n Imn* — «божий батько Амона» (пор. нижче рVienna ÄS 3860). Цей жрецький титул високого рангу відомий вже зі Старого царства (Wb., I, 142; Hannig 1997, S. 110; Kees 1961, S. 115—125; Blumenthal 1987, S. 10—35; Jones 2000, p. 345 (1283); Al-Ayedi 2006, p. 179—180 (619); Taylor 2003, p. 75 (686); Errandonea 2004, p. 41—72).

— Ушебті London BM EA 22790 (рис. 10) — статуетку було придбано Британським Музеєм у В. Л. Левсона (*Walter L. Lawson*) у 1889 р. Інші данні про походження відсутні.

— Ушебті Eton Myers Collection, University of Birmingham, inv. no. ECM 376 (див.: <https://bit.ly/3bm8HNN>) (Mushett Cole 2016, електронна версія: <https://bit.ly/2T0vqsu>) — статуетка походить з колишньої колекції британського офіцера В. Мьєрса (*William Joseph Myers*, 1858—1899), яку той придбав протягом служби в Єгипті у 1882—1894 рр. (див.: <https://bit.ly/2WLJIUi>).

— Ушебті Amsterdam, Amasis Collection, inv. no. S—2058 (Janes 2020, p. 66) — перш ніж потрапити до цієї великої приватної колекції у 1985 р., цей артефакт перебував в іншій нідерландській приватній колекції (Dr. Johan Möger Collection). Інших відомостей щодо походження цього ушебті не відомо.

Ще двічі ушебті Панефернефера з'являлися на аукціонних торгах¹⁷ але встановити, це одна чи дві різні статуетки, а також дізнатися ім'я нового власника та історію походження артефактів не вдалося (див.: Janes 2020, p. 70, fn. 17, 18).

— Папірусний сувій Книги мертвих Vienna (Kunsthistorisches Museum), inv. no. ÄS 3860 (no. 14)¹⁸ (Satzinger 1984, S. 33 (Pap. 14); Munro 1988, S. 297 (7)¹⁹; Niwiński 1989, p. 133, 374 (Vienna 2), pl. XIVb; Seipel 1993, S. 243—244; Jamen 2012, II, p. 195 (116); Stevens 2019, p. 218) (рис. 11: 1—2). У цьому джерелі надано повну титулатуру Па(і)нефернефера: *it-ntr n Imn-*

R^c nswt ntr.w hry s3w.ty sš n pr-hd n pr Imn imy-r3 k3t imy-r3 hw.wt-nbw n (pr) Imn — «божий батько Амона-Па²⁰, царя богів, головний хранитель документів скарбниці храму Амона, начальник робіт²¹, начальник ювелірних майстерень (храма) Амона²²» (Jansen-Winkel 2007, S. 254 (135)). Щодо походження цього сувою, то воно точно не відоме. Папірус було взято на інвентарний облік у 1824 р. за номером 472 (Satzinger 1984, S. 33 (Pap. 14); Bellion 1987, p. 323). На думку А. Нівинського (Niwiński 1989, p. 374), цей папірус може походити з колишньої колекції Дж. ді Ніццолі (*Giuseppe di Nizzoli*, 1792/4—1858), австрійського консула в Єгипті в 1818—1828 рр., який зібрав велику колекцію старожитностей, частину з яких придбав у 1821 р. віденський музей (Bierbrier 2012, p. 405).

— Дерев'яна скринька для ушебті Avignon, Musée Calvet, inv. no. A.82 (Aston 1994, p. 29; Marie-Pierre 2006, p. 119—121, fig. 59; Jansen-Winkel 2007, S. 254 (135); Jamen 2012, II, p. 195 (116); Glenn 2020, p. 68, fig. 57) (рис. 12). Скринька має три камери та містить три вертикальних реєстри тексту з двома вертикальними стовпцями симетричних ієрогліфічних написів ⁽¹⁾ *im3hw Wšir hry s3w.ty* ⁽²⁾ *sš n pr-hd pr Imn* ⁽³⁾ *P3-nfr-nfr m3^c-hrw* — «⁽¹⁾ Уславлений²³, Осіріс, головний хранитель ⁽²⁾ документів скарбниці храму Амона ⁽³⁾ Панефернефер, правоголосний». На боковій стінці скриньки зображено людину, яка тримає в руках мотики-*mr*. Цей артефакт належить до колишньої колекції французького медика та колекціонера Е. Кальве (*Esprit Calvet*, 1728—1810 р.), яку той придбав в різних антикварів протягом другої половини XVIII ст. У 1810 р. він заповів свою бібліотеку та зібрання творів мистецтв і старожитностей з «кабінету диковин» (*Cabinet de Curiositez*) місту Авіньйон для музейного експонування, для чого указом Наполеона I було засновано спеціальну фундацію (*La Fondation Calvet*) (Bierbrier 2012, p. 101).

— Дерев'яна розписна модель саркофагу Berlin ÄM 6747 (висота 33 см) (Roeder 1924, S. 285; Glenn 2020, p. 68, fig. 57) (рис. 13). Має напис у вертикальному стовпці: *Wšir hry s3w.ty sš n pr-hd pr Imn P3-nfr-nfr m3^c-hrw* — «Осіріс, головний хранитель документів скарбниці храму

¹⁷ Auction catalogue Drouot / Delorme & Collin du Bocage; 24.02.2010, lot 26; Auction catalogue Bonhams: 06.07.2017, lot 43. Ми вдячні за цю інформацію Я. Мойє (Dr. Jan Moje, Berlin).

¹⁸ Totenbuchprojekt Bonn, TM 134623, <totenbuch.awk.nrw.de/objekt/tm 134623>. Див. також: <https://bit.ly/2Z1RCX4>

¹⁹ Сувій некоректно датовано XX династією.

²⁰ Цей титул виписано на ушебті London BM EA 8906, що підтверджує його належність саме цій особі.

²¹ Див.: Al-Ayedi 2006, p. 135 (445); Taylor 2003 p. 52 (448).

²² Букв. «Дім золота Амона» (Hannig 1997, S. 517).

²³ Див.: Hannig 1997, S. 517.

Амона Панефернефер, правоголосний». У горизонтальних стовпцях надано формули *im3hy hr + N*, присвячені різним богам. З лівого боку вони зруйновані, тому не відомо, кому вони були присвячені. З правого боку формули присвячені «Осірісу-Хентіме[нтіу]» (*dd mdw im3hy hr Wsir-Hntj-Im[ntt]*) та Нефтиді (*dd mdw im3hy hr Nb.t-hw.t*) (Roeder 1924, S. 285). Між стовпцями з цими присвяченнями зображено Панефернефера в позі поклоніння перед Осірісом (Glenn 2020, p. 68, fig. 57).

— Дві дерев'яні розписні панелі (довжиною 40 см) від скрині Berlin ÄM 777 та 779 (Roeder 1924, S. 501; Glenn 2020, p. 69, fig. 58a–b) (рис. 14). Мають написи:

1) Berlin ÄM 777: ⁽³⁾ *Wsir hry s3w.ty* ⁽⁴⁾ *sš n pr-hd* ⁽⁵⁾ *pr Imn imy-r3* [///] ⁽⁶⁾ *n Imn m Tr.t-sw.t sš n hw.wt-nbw n* (*pr*) *Imn-R^c nswt ntr.w P3-* ⁽⁷⁾ *nfr-nfr m3^c-hrw* [///] — «⁽³⁾ Осіріс, головний хранитель ⁽⁴⁾ документів скарбниці ⁽⁵⁾ храму Амона, начальник [///] ⁽⁶⁾ Амона в *Inem-cum*²⁴, писець ювелірних майстерень (храму) Амона-Ра, царя богів, Па-⁽⁷⁾ нефернефер, правоголосний [///]». На цій дошці у розвороті ліворуч показано померлого в колінопреклоненій позі перед Ра-Хорахті, «великим богом» (*R^c-Hr-3hty ntr 3^c*) на троні, за спиною якого стоїть Нефтида.

2) Berlin ÄM 779: ⁽³⁾ *Wsir hry s3w.ty* ⁽⁴⁾ *sš n pr-hd* ⁽⁵⁾ *pr Imn sš* ⁽⁶⁾ *n3*²⁵ ⁽⁷⁾ *hw.wt-nbw n* (*pr*) *Imn* [///] *P3-nfr-nfr m3^c-hrw* — «⁽³⁾ Осіріс, головний хранитель ⁽⁴⁾ документів скарбниці ⁽⁵⁾ храму Амона, писець ⁽⁶⁻⁷⁾ ювелірних майстерень (храму) Амона [///] Панефернефер, правоголосний». На цій дошці у розвороті праворуч померлий у тій самій позі поклоніння зображений перед Осірісом, «володарем вічності» (*Wsir nb nhh*) на троні, за спиною якого стоїть Ісіда. Відзначимо, що іконографічне оформлення цих двох стінок скрині несе у собі виразну солярно-осірічну семантику, характерну для релігійного мистецтва XXI династії (Niwiński 1989a, p. 89–106): Ра-Хорахті показаний у супроводі Нефтиди, богині осіріч-

²⁴ Тобто, в Карнацькому храмі (Wb., I, 66; Varguet 1962, p. 3ff; Varguet 1980, Kol. 341–352). На інших речах цей титул не зафіксований, але він уточнює, до персоналу якого конкретного храму Амона у Фівах належав Панефернефер.

²⁵ Виписане у 6-му стовпці є новоєгипетським означенням артиклем *n3* у формі множини (definite article, plur.), тобто в узгодженні з числом іменника *hw.wt-nbw*, який він означає (Neveu 2015, p. 4 (2.1)). Маємо тут випадок проникнення новоєгипетської граматичної форми у середньоєгипетську мову, якою зазвичай виписували написи на поховальному приладді та заупокійні тексти аж до Птолемеївського часу.

ного кола, тобто у Потойбіччі, тоді як Осіріс має «солярний» епітет *nb nhh* «володар вічності-nexex» (див. докладніше: Assmann 1975).

Обидва берлінські об'єкти Панефернефера походять з колишньої колекції прусського офіцера та дипломата барона фон Мінутолі (*Freiherr von Minutoli*, справжнє ім'я *Johann Heinrich Benjamin Menu*, 1772–1846) (Bierbrier 2012, p. 376), і були придбані ним у Західних Фівах у 1821 р.²⁶

Окрім артефактів, належних до поховального інвентарю Панефернефера, його ім'я згадується і в низці інших джерел (Kitchen 1986, p. 38–39 (§35)). Зокрема, зберігся лист (22 × 20 см), написаний ієратикою самим Панефернефером до писця на ім'я Чарі (*T3ri*), який, найімовірніше, був писцем Некрополю (*s.t-m3^c.t* «Місця правди») (pTurin 1979) (Wente 1962, p. 58–59 (№ 27); Kitchen 1986, p. 38) (рис. 15–16). Цей папірус походить з колекції Б. Дроветті (Bierbrier 2012, p. 161–162) і надійшов до Туринського музею в 1824 р. Панефернефер підписує себе в цьому листі титулами *sš pr.wy-hd*

 n pr Imn-R^c nswt-ntr.w — «писець подвійної скарбниці храму Амона-Ра, царя богів» (див. Taylor 2001, p. 210–211; Al-Ayedi 2006, p. 515–516) (recto, 1) та *sš pr.wy-hd n pr Imn* — «писець подвійної скарбниці храму Амона» (verso, 7). Це єдиний відомий нам документ, написаний особисто Панефернефером. Датується він 6 або 7 роком ери «повторення народжень» (Kitchen 1986, p. 38; пор. Wente 1962, p. 8–7). Йдеться про «еру» *whm-ms.wt*, яку було проголошено на 19 році правління Рамсеса XI (бл. 1080 р. до н. е.), за понтифікату верховного жерця Амона Херіхора. Проголошення цієї «ери» запровадило не тільки нову еру «відродження» у Фівах після жакливого нубійського погрому. Фактично, вона стала початком шляху до політичної незалежності цього міста від влади царів, резиденція яких знаходилася далеко на півночі в Дельті — у місті Таніс (Стучевський 1984, с. 135 і сл.; Kitchen 1986, p. 248ff).

Ще двічі ім'я Панефернефера з'являється в ієратичних написах на саркофагах фараонів із тайника царських мумій у Дейр ель-Бахрі (TT 320) — Аменхотепа I (Cairo J.E. 26211; CG 61005) (Maspero 1889, p. 536, fig. 8; p. 537) та Тутмоса II (Cairo J.E. 26212; CG 61066) (Maspero 1889, p. 545–546, fig. 14). Відповідно до цих написів, які були залишені на саркофагах жерцями, Панефернефер брав безпосередню участь у

²⁶ Ми вдячні за консультацію Я. Мойе (Dr. *Jan Moje*, Berlin).

Рис. 9. Ушебті Панефернефера, London BM EA 8909 (© Trustees of the British Museum)

Fig. 9. Shabti of Panefernefer, London BM EA 8909 (© Trustees of the British Museum)

Рис. 10. Ушебті Панефернефера, London BM EA 22790 (© Trustees of the British Museum)

Fig. 10. Shabti of Panefernefer, London BM EA 22790 (© Trustees of the British Museum)

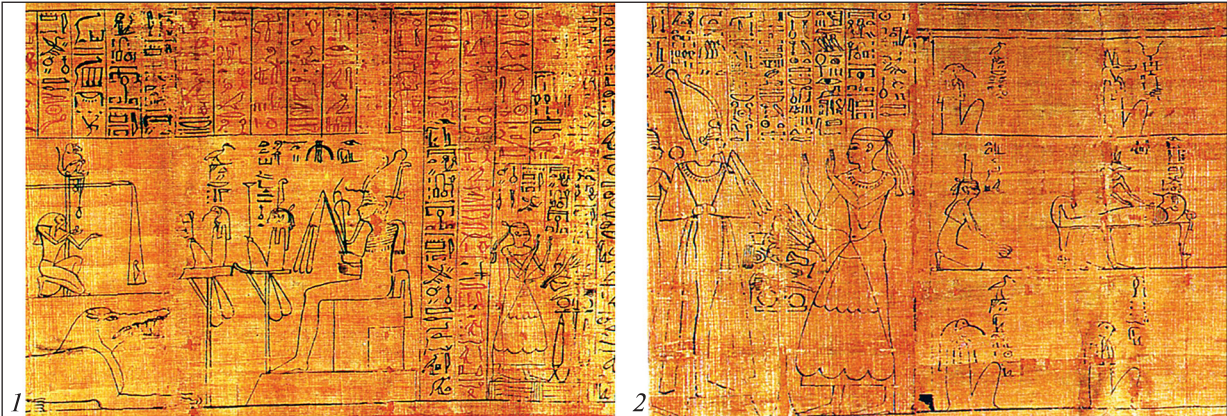

Рис. 11. 1–2 — папірус Книги мертвих Панефернефера, Vienna ÄS 3860 (за: Seipel 1993, S. 244)

Fig. 11. 1–2 — The Book of the Dead papyrus of Panefernefer, Vienna ÄS 3860 (after: Seipel 1993, S. 244)

Рис. 12. Скринька для ушебті Панефернефера Avignon Musée Calvet inv. no. A.82 (за: Marie-Pierre 2006, p. 121, fig. 59)

Fig. 12. The shabti-box of Panefernefer Avignon Musée Calvet inv. no. A.82 (after: Marie-Pierre 2006, p. 121, fig. 59)

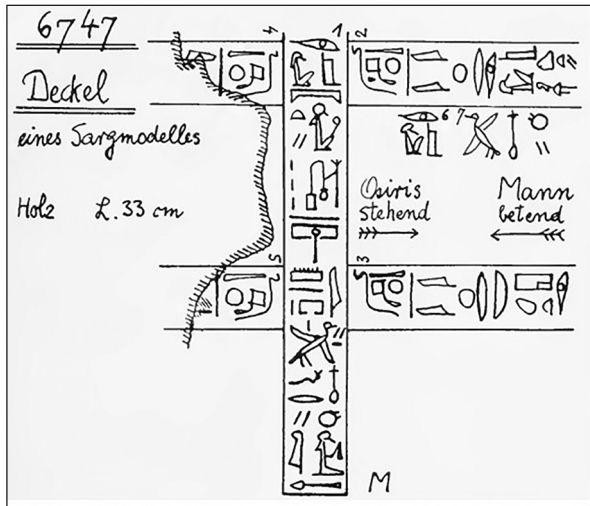

Рис. 13. Написи на дерев'яній розписній моделі саркофага Панефернефера Berlin ÄM 6747 (за: Roeder 1924, S. 285)

Fig. 13. Inscriptions on the wooden decorated model of Panefernefer's sarcophagus Berlin ÄM 6747 (after: Roeder 1924, S. 285)

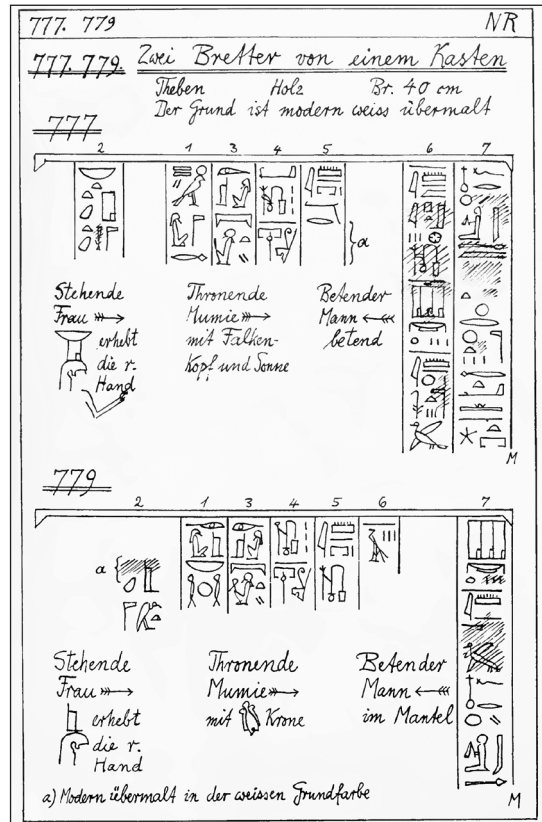

Рис. 14. Написи на двох дерев'яних панелях від скрині Панефернефера Berlin ÄM 777 та 779 (за: Roeder 1924, S. 501)

Fig. 14. Inscriptions on two wooden panels of Panefernefer's box Berlin ÄM 777 and 779 (after: Roeder 1924, S. 501)

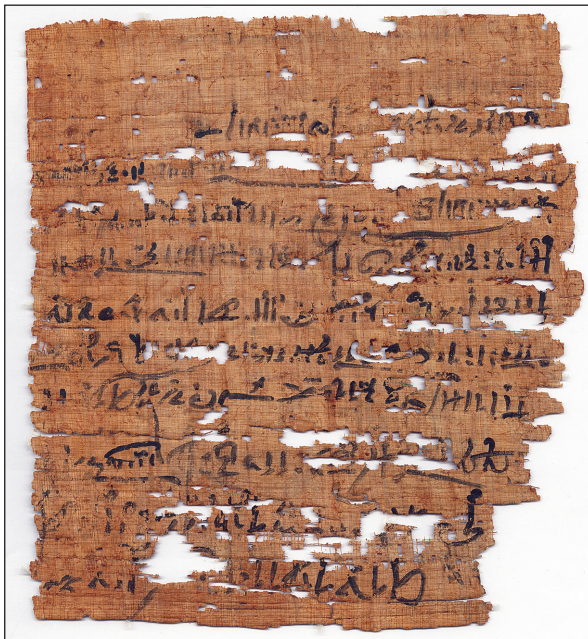

Рис. 15. Папірус з листом Панефернефера до писця Чарі, Turin 1979, recto (© Cat. 1979, Scan Museo Egizio)

Fig. 15. Papyrus with the letter of Panefernefer to scribe Chari, Turin 1979, recto (© Cat. 1979, Scan Museo Egizio)

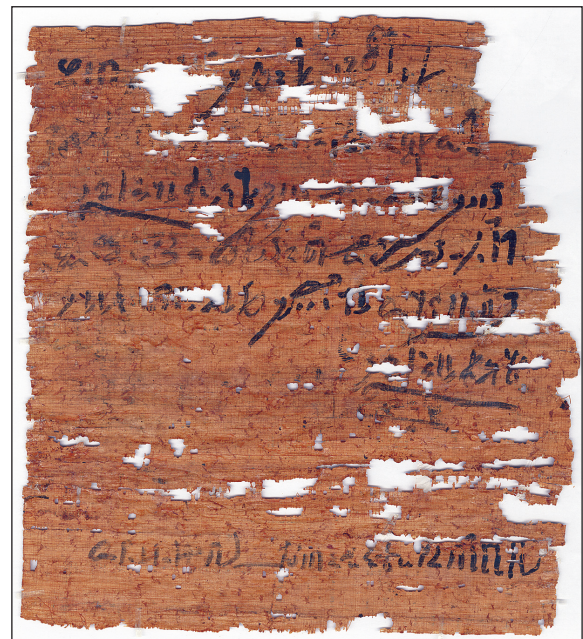

Рис. 16. Папірус з листом Панефернефера до писця Чарі, Turin 1979, verso (© Cat. 1979, Scan Museo Egizio)

Fig. 16. Papyrus with the letter of Panefernefer to scribe Chari, Turin 1979, verso (© Cat. 1979, Scan Museo Egizio)

перепохованні царських останків у спеціально створеній таємній шахтовій гробниці. Це свідчить про належність Панефернефера до вищої ланки фіванського жрецького кліру, якщо його було долучено до цієї надсекретної та сакральної місії. В обох написах Панеферне-

фер має титул *imy-r3 pr.wy-hd (n pr Imn)* — «начальник подвійної скарбниці (храму Амона)». Написи датуються 6-м роком понтифікату Панеджема I (1069—1043 рр. до н. е.) (Kitchen 1986, р. 38). Відповідно до датування папірусу Turin 1979 та написів на саркофагах Аменхотепа I та Тутмоса II, Панефер займав посаду керівника скарбниці щонайменше 20 років (Kitchen 1986, р. 38—39).

Проведене дослідження дає змогу згрупувати титули Панефернефера у формі таблиці (табл. 1).

Отже, проведене дослідження ушебті ПКМВК № А.149/1 та деяких інших дотичних артефактів, дозволяє дійти певних висновків.

1. Читання імені володаря полтавського ушебті № А.149/1 як «Панеферхер», запропоноване О. Д. Берлевим, є некоректним. Правильним буде Панефернефер (*P3-nfr-nfr*).

2. Панефернефер займав як основну посаду «головного хранителя документів скарбниці храму Амона» (*hry s3w.ty s3 n pr-hd pr Imn*) (титул представлено на всіх витворах його поховального інвентарю за винятком ушебті London BM EA 8906). Окрім нього, відомо щонайменше п'ять осіб, які носили цей титул. Всі вони жили в період XX та XXI династій. В більш ранній та більш пізній час цей титул не зафіксовано, відповідно, можна сказати, що ця установа функціонували саме за часів цих двох династій.

3. Окрім основного титулу, Панефернефер мав і низку інших титулів, що дають додаткові просопографічні дані.

а) *it-ntr n Imn* — «божий батько Амона» (London BM EA 8906); *it-ntr n Imn-R^c nswt ntr.w* — «божий батько Амона-Ра, царя богів» (pVienna ÄS 3860). Наявність титулу *it-ntr* вказує, що Панефернефер належав до високої ланки в жрецькій ієрархії, втім, нижчої за верховних жерців.

б) *imy-r3 k3t* — «начальник робіт» (pVienna ÄS 3860). Титул підтверджує наявність в Панефернефера додаткових управлінських повноважень без уточнення функцій. Можливо, на зразок місії з перепоховання царських і низки жрецьких мумій у тайнику в Дейр ель-Бахрі (ТТ 320), в якій брав участь Панефернефер.

в) *imy-r3 hw.wt-nbw n Imn* — «начальник ювелірних майстерень Амона» (pVienna ÄS 3860). Титул уточнює професійну належність Панефернефера, як керівника храмових ювелірів Амона Фіванського.

г) *imy-r3 [///] n Imn m Ip.t-sw.t* — «начальник [///] Амона в Іпет-сут» (Berlin ÄM 777). Цей титул зберігся не повністю, але вказує, що Панефернефер належав до персоналу Карнацького храму, тобто головного та найбільшого храмового комплексу Амона у Фівах, а отже до найбагатшої жрецької колегії.

д) *s3 n hw.wt-nbw n Imn* — «писець ювелірних майстерень Амона» (Berlin ÄM 777 та 779). Цей титул уточнює, що Панефернефер не був простим ювеліром, а писцем, тобто відповідальною за облік особою.

4. У прижиттєвих ієратичних джерелах, які дійшли (власноруч написаний лист до писця Чарі (pTurin 1979), написи на саркофагах Аменхотепа I та Тутмоса II), Панефернефер носить титули *s3 pr.wy-hd n pr Imn-R^c nswt-ntr.w* — «писець подвійної скарбниці храму Амона-Ра, царя богів» та *imy-r3 pr.wy-hd (n pr Imn)* — «начальник подвійної скарбниці (храму Амона)».

5. Напевно, Панефернефер був вправним писарем та управлінцем, адже він посів найвищу в його кар'єрі посаду «головного хранителя документів скарбниці храму Амона», тобто став чиновником, відповідальним за архів казначейства найбільшого, найбагатшого та наймогутнішого храму Єгипту того часу.

6. Генеалогічні дані та місце поховання Панефернефера невідомі. Найімовірніше, він був похований у родовому склепі. Цілком очевидно, що його поховання було відкрито та пограбовано мисливцями за старожитностями доволі рано, ще наприкінці XVIII — початку XIX ст. На це, безперечно, вказує факт наявності предметів з інвентарю Панефернефера в колекціях Е. Кальве (1728—1810), К. Т. Фальбе (1792—1849) та Дж. Ді Ніццолі (1792/4—1858). Протягом першої половини XIX ст., а особливо починаючи з 1820 рр., на ринку старожитностей в Єгипті (зокрема в Луксорі) з'явилася значна кількість артефактів XXI династії, які активно поповнювали приватні колекції європейських мандрівників, колекціонерів та дилерів старожитностей (див. Aston 2017, р. 1—26) і навіть археологів, таких як Е. Скіапареллі, який придбав чотири ушебті Панефернефера в Луксорі в 1884—1885 рр.

7. Більшість предметів Панефернефера були придбані європейськими колекціонерами (зокрема Х. Прайсом, Дж. Семсем, В. Л. Левсо-

Таблиця. Титули Панефернефера
Table 1. The Titles of Panefernefer

№	Титул	Об'єкт
I	<i>ḥry s3w.ty sš</i> «головний хранитель документів»	
I.1	<i>ḥry s3w.ty sš n pr-ḥd pr Imn</i> «головний хранитель документів скарбниці храму Амона»	Полтава А.149/1 Copenhagen A.A.b.98 Copenhagen A.A.b.11 Florence 6594 Florence 6594a Florence 6595 Florence 6596 Ipswich R.1932-26.70 Amasis Col. S-2058 Birmingham ECM 376 London BM EA 22790 pVienna ÄS 3860 Avignon A.82 Berlin ÄM 6747 Berlin ÄM 777 Berlin ÄM 779
II	<i>it-nṯr</i> «божий батько»	
II.1	<i>it-nṯr n Imn</i> «божий батько Амона»	London BM EA 8906
II.1	<i>it-nṯr n Imn-R^c nswt nṯr.w</i> «божий батько Амона-Ра, царя богів»	pVienna ÄS 3860
III	<i>imy-r3</i> «начальник»	
III.1	<i>imy-r3 k3t</i> «начальник робіт»	pVienna ÄS 3860
III.2	<i>imy-r3 ḥw.wt-nbw n (pr) Imn</i> «начальник ювелірних майстерень (храму) Амона»	pVienna ÄS 3860
III.3	<i>imy-r3 [///] n Imn m Ṭp.t-sw.t</i> «начальник [///] Амона в <i>Inem-cum</i> »	Berlin ÄM 777
III.4	<i>imy-r3 pr.wy-ḥd (n pr) Imn</i> «начальник подвійної скарбниці (храму Амона)»	Cairo J.E. 26211; CG 61005 Cairo J.E. 26212; CG 61066
IV	<i>sš</i> «писець»	
IV.1	<i>sš n ḥw.wt-nbw n (pr) Imn-R^c</i> <i>nswt nṯr.w</i> «писець ювелірних майстерень (храму) Амона-Ра, царя богів»	Berlin ÄM 777
IV.2	<i>sš n3 ḥw.wt-nbw n (pr) Imn [///]</i> «писець ювелірних майстерень (храму) Амона [///]»	Berlin ÄM 779
IV.3	<i>sš pr.wy-ḥd n pr Imn-R^c</i> <i>nswt-nṯr.w</i> «писець подвійної скарбниці храму Амона-Ра, царя богів»	pTurin 1979, recto, 1
IV.4	<i>sš pr.wy-ḥd n pr Imn</i> «писець подвійної скарбниці храму Амона»	pTurin 1979, verso, 7

ном, В. Мьєрсом та ін.) протягом ХІХ ст. Характерно, що великі об'єкти з могили Панефернефера, на кшталт саркофагів, до нашого часу не дійшли (їх було важче продати й тому їх або не виставляли на продаж, або ламали та продавали фрагментами, тому його поховальний комплект не фігурує в узагальнювальних працях (напр.: Aston 2009), за винятком дисертаційного дослідження Ф. Жаме (Jamen 2012, II, р. 195 (116)). Частина предметів Панефернефера згодом потрапила до музейних зібрань Британії, Німеччини, Данії та України, частина нині знаходиться в приватних зібраннях (колекція «Амасіс» в Амстердамі), а частина й досі циркулює на ринку старожитностей.

8. Полтавське ушебті Панефернефера можна віднести до найпізніших з низки куплених в Єгипті артефактів цієї особи. П. П. Бобровський, судячи зі звіту, придбав цю статуетку у 1894 р., тобто приблизно через сто років з моменту розграбування могили жерця. Значною мірою доля полтавського ушебті нагадує долю іншої єгипетської пам'ятки ХХІ династії з українських музейних зібрань — фрагмента стінки саркофага фіванської жриці Мутемуй (*Mwt-m-wi3*) з фондів Львівського історичного музею (інв. № ЛІМ-3182/2) (Тарасенко 2015, с. 37—46). Збереглася низка артефактів, що належали, або згадують цю особу (pBerlin P. 3157, pLondon BM EA 10003, pLondon BM EA 10006, London BM EA 8526, Naples, Museo Archeologico Nazionale, inv. no. IG 1097, 17 ушебті в різних музеях). Проте, інші фрагменти саркофага цієї жриці не відомі (без сумніву, дилери намагалися продати його по фрагментах). Поховання Мутемуй було виявлено в колективній могилі-тайнику ще на початку 1820 рр., тоді як польський князь А. Любомирський придбав цей фрагмент для своєї львівської колекції значно пізніше, в 1887 р. Як і у випадку з полтавським ушебті Панефернефера, ми бачимо тут приклад дуже довгої циркуляції артефактів на ринку торгівлі єгипетськими старожитностями в ХІХ ст. При цьому, до полтавського мецената статуетка потрапила не від дилерів, як у інших випадках, а цілком офіційно — через Salle de vente Каїрського музею старожитностей. На сьогодні, ушебті ПКМВК № А.149/1 географічно є найбільш східним місцем сучасного перебування об'єктів Панефернефера і єдиним у Східній Європі.

Отчет, 1908. Отчет о Естественнo-Историческом музее Полтавского Губернского Земства за 1907 г. Полтава.

- Сошніков, А. О. 2018. Специфіка комплектування єгипетських колекцій музеїв Києва та Полтави. *Культура України*, 62, с. 180-187.
- Стучевский, И. А. 1984. *Рамсес II и Херихор. Из истории древнего Египта эпохи Рамесидов*. Москва: Наука.
- Супруненко, А. Б. 1986. *Памятники древнеегипетского искусства в собрании Полтавского краеведческого музея: Каталог*. Полтава: Полтавский краеведческий музей.
- Супруненко, О. Б. 2007. *З історії археологічних досліджень на Полтавщині: Короткий нарис*. Київ; Полтава: Видво ПП «Гротеск», ВЦ «Археологія».
- Тарасенко, М. О. 2015. Фрагмент саркофага Мутемуй з колекції музею Східних цивілізацій у Золочівському замку. *Східний світ*, 1, с. 37-46.
- Тарасенко, М. О. 2017. 6-а глава давньоєгипетської Книги мертвих: текст і вивітки «Фіванської редакції». *Сходознавство*, 77, с. 88-126.
- Тарасенко, М. О. 2019. Кришка саркофагу єгипетської жриці ХХV династії (НКПКЗ КПЛ-Арх-829). *Сходознавство*, 83, с. 69-100.
- Тураев, Б. А. 1899. Описание египетских памятников в русских музеях и собраниях, Ч. V-VI. *Записки Восточного отделения Императорского археологического общества*. Санкт-Петербург, 12, с. 179-217.
- Al-Ayedi, A. R. 2006. *Index of Egyptian Administrative, Religious and Military titles of the New Kingdom*. Ismailia: Obelisk Publications.
- Assmann, J. 1975. *Zeit und Ewigkeit im alten Ägypten. Ein Beitrag zur Geschichte der Ewigkeit*. (Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, 1), Heidelberg: Carl Winter.
- Aston, D. A. 1994. The Shabti Box: a Typological Study. *Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum te Leiden*, 74, p. 21-54.
- Aston, D. A. 2009. *Burial Assemblages of Dynasty 21-25. Chronology - Typology - Developments*. (Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean, XXI). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Aston, D. A. 2017. 'The Third Cache' - Myth or Reality? In: Jurman, C., Bader, B. & Aston, D. A. (eds). *A True Scribe of Abydos. Essays on First Millennium Egypt in Honour of Anthony Leahy*. (Orientalia Lovaniensia Analecta, 265). Leuven: Peeters Publishers, p. 1-26.
- Barguet, P. 1962. *Le Temple d'Amon-Rê à Karnak. Essai d'exégèse*. Le Caire: Institut Français d'Archéologie Orientale.
- Barguet, P. 1980. Karnak. In: Helck, W. & Westendorf, W. (eds). *Lexikon der Ägyptologie*, III. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, Kol. 341-352.
- Bellion, M. 1987. *Égypte ancienne: Catalogue des manuscrits hiéroglyphiques et hiératiques et des dessins sur papyrus, cuir ou tissu, publiés ou signalés*, Paris: M. Bellion.
- Berlev, O. & Hodjash, S. 1998. *Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt. From the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorrussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States*. (Orbis Biblicus et Orientalis, 17). Freiburg & Göttingen: University Press; Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bierbrier, M. L. 2012. *Who was who in Egyptology*. 4th Ed. London: Egypt Exploration Society.
- Blumenthal, E. 1987. Die „Gottesväter“ des Alten und Mittleren Reiches. *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 114, S. 10-35.
- De Meulenaere, H. & Clarysse, W. 1978. Notes de prosopographie thébaine. *Chronique d'Égypte. Bulletin*

- périodique de la Fondation d'égyptologique Reine Élisabeth*, T. 53, Fasc. 6, p. 226-253.
- Errandonea, A. 2004. Les détenteurs du titre *it-ntr*, *Père du dieu*, depuis ses origines jusqu'à la XIe Dynastie. *Trabajos de Egiptología. Papers on Ancient Egypt*, 3, p. 41-72.
- Foissy-Auffrère M.-P. (ed). 1985. *Egypte & Provence - Musée Calvet. Civilisation Survivances et 'Cabinet de Curiositez'*. Avignon: Édité par la Fondation du Muséum Calvet.
- Guieysse, P. & Lefébure, E. 1877. *Le papyrus funéraire de Soutimès: d'après un exemplaire hiéroglyphique du Livre des Morts appartenant à la Bibliothèque Nationale*. Paris: Leroux.
- Hagen, Fr. (with a contribution by Soliman, D.) 2018. Archives in Ancient Egypt, 2500-1000 BCE. In: Bausi, A., Brockmann, Chr., Friedrich, M. & Kienitz, S. (eds). *Manuscripts and Archives. Comparative Views on Record-Keeping*, Berlin: Walter de Gruyter, p. 71-170.
- Hannig, R. 1997. *Die Sprache der Pharaonen. Großes Handwörterbuch Ägyptische-Deutsch* (Hannig-Lexica, 1). Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Helck, W. 1958. *Zur Verwaltung des Mittleren und Neuen Reiches*. Leiden & Köln: E. J. Brill.
- Jamen, Fr. 2012. *La société thébaine sous la XXIe dynastie (1069-945 avant J.-C.)*, T. I-II, PhD Dissertation. Lyon: Université Lumière-Lyon 2.
- Janes, G. 2020. *The Amasis Collection. Shabtis and other artefacts from ancient Egypt*. Lymm & Cheshire: Olicar House Publications.
- Jansen-Winkel, K. 2007. *Inschriften der Spätzeit. Teil I. Die 21. Dynastie*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Jones, D. 2000. *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom*, vol. I. (BAR International Series 866 (I)). Oxford: Archaeopress.
- Kees, H. 1961. Gottesväter als Priesterklassen. *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 86, S. 115-125.
- Kitchen, K. A. 1960. Four Stelae in Leicester City Museum. *Orientalia*, vol. 29, fasc. 1, p. 75-97.
- Kitchen, K. A. 1986. *The Third Intermediate Period in Egypt (1100-650 B. C.)*, 3rd Ed. Warminster: Aris & Phillips Ltd.
- Marie-Pierre, F. A. (ed.). 1985. *Egypte & Provence Civilisation Survivances et «Cabinet de Curiositez»*. Avignon: Fondation du Muséum Calvet.
- Maspero, G. 1889. Les momies royales de Déir El-Bahari. In: *Mission Archéologique Française au Caire*, T. I. Le Caire: Ernest Leroux, p. 511-787.
- Mogensen, M. 1918. *Inscriptions Hiéroglyphiques du Musée National de Copenhague*. Copenhague: A. F. Höst.
- Monnet Saleh, J. 1970. *Les antiquités égyptiennes de Zagreb. Catalogue raisonné des antiquités égyptiennes conservées au Musée Archéologique de Zagreb en Yougoslavie*. Paris: Den Haag.
- Munro, I. 1988. *Untersuchungen zu den Totenbuch-Papyri der 18. Dynastie. Kriterien ihrer Datierung*. London & New York: Kegan Paul Press.
- Mushett Cole, E. 2016. Some Significant Shabtis: How objects can illuminate a period of political and cultural change. In: Boonstra, S. (ed.), *Objects Come to Life, Virtual Exhibition, Birmingham Egyptology*. Birmingham (available at: <https://bit.ly/2T0vqsu>).
- Neveu, Fr. 2015. *The Language of Ramesses: Late Egyptian Grammar*. Oxford and Philadelphia: Oxbow Books.
- Newberry, P. E. 1957. *Funerary Statuettes and Model Sarcophagi*. (Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire. Nos 46530-48575), Fasc. III. Le Caire: Institut Français d'Archéologie Orientale.
- Newberry, P. E. 1930. *Funerary Statuettes and Model Sarcophagi*. (Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire. Nos. 46530-48575), Fasc. I. Le Caire: Institut Français d'Archéologie Orientale.
- Niwiński, A. 1988. *21st Dynasty Coffins from Thebes. Chronological and Typological Studies*. (Theben, 5). Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Niwiński, A. 1989. *Studies on the Illustrated Theban Funerary Papyri of the 11th and 10th Centuries B. C.* (Orbis Biblicus et Orientalis. 86). Freiburg & Göttingen: University Press; Vandenhoeck & Ruprecht.
- Niwiński, A. 1989a. The Solar-Osirian Unity as Principle of the Theology of the 'State of Amun' in Thebes in the 21st Dynasty. *Jaarbericht van het vooraziatisch egyptisch genootschap. 'Ex Oriente Lux'*, 30, p. 89-106.
- Pierret, P. 1874. *Recueil d'inscriptions inédites du Musée égyptien du Louvre*, T. 1-2. Paris: Librairie Franck.
- Plunkett, St. J. 1993. *From the mummy's tomb: ancient Egyptian treasures in Ipswich Museum*. Ipswich: Ipswich Borough Council.
- Quirke, St. 1993. *Owners of Funerary Papyri in the British Museum*. (British Museum Occasional Publications, 92). London: British Museum Press.
- Ranke, H. 1935. *Die ägyptischen Personennamen*, Bd. I-III. Glückstadt: J. J. Augustin.
- Roeder, G. 1924. *Ägyptische Inschriften aus den Königlichen Museen zu Berlin*, II, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Satzinger, H. 1984. Übersicht über die Papyri der Ägyptisch-Orientalischen Sammlung Wien. *Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion*, 75, S. 31-35.
- Schneider, H. D. 1977. *Shabtis - An Introduction to the History of Ancient Egyptian Funerary Statuettes with a Catalogue of the Collection of Shabtis in the National Museum of Leiden*, vol. I-III. Leiden: Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.
- Seipel, W. 1993. *Götter Menschen Pharaonen 3500 Jahre ägyptische Kultur Kunsthistorischen Museums*. Wien: Verlag Gerd Hatje.
- Stevens, M. 2019. Illustrations of Temple Rank on 21st Dynasty Funerary Papyri. In: Hloučková, M. P., Belohoubková, D., Honzl, J., & Nováková, V. (eds). *Current Research in Egyptology 2018. Proceedings of the Nineteenth Annual Symposium, Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University, Prague, 25-28 June 2018*. Oxford: Archaeopress, p. 162-228.
- Taylor, J. A. 2003. *An Index of Male Non-Royal Egyptian Titles, Epithets & Phrases of the 18th Dynasty*. London: Museum Bookshop Publications.
- Wente, E. F. 1967. *Late Ramesside Letters*. (Studies in Ancient Oriental Civilization, 33). Chicago: The University of Chicago Press.
- Wb. - Erman, A. & Grapow, H. (eds). 1955. *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, Bd. I-V. Berlin: Akademie Verlag.

Надійшла 26.05.2020

Н. А. Тарасенко

Доктор исторических наук, старший научный сотрудник Института востоковедения им. А. Е. Крымского НАН Украины, ORCID 0000-0001-6779-2258, niktarasenko@yahoo.com

УШЕБТИ ПАНЕФЕРНЕФЕРА ИЗ КОЛЛЕКЦИИ ПОЛТАВСКОГО КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ

Публикуется древнеегипетская заупокойная статуэтка-ушебти из собрания Полтавского краеведческого музея имени Василия Кричевского, инв. № А.149/1. Данное ушебти датируется XXI династией. Статуэтка была приобретена в 1894 г. П. П. Бобровским в Зале продаж Каирского Музея древностей для собрания Естественно-научного музея Полтавского земства.

На лицевой стороне ушебти сохранилась иероглифическая надпись: «Просветленный, Осирис, главный хранитель документов казны [храма] Амона Панефернефер, правогласный». О. Д. Берлев некорректно прочитал имя владельца ушебти А.149/1 как «Панеферхер», но правильным будет чтение Панефернефер (*P3-nfr-nfr*). Владелец ушебти имеет редкий титул «главный хранитель документов сокровищницы храма Амона». Кроме Панефернефера, известно еще пять жрецов, носивших этот титул. Все они жили в период XX и XXI династий, что указывает на функционирование данного архива именно во времена этих двух династий. Данных о генеалогии Панефернефера нет.

К ушебти ПКМВК № А.149/1 имеется ряд аналогий: Copenhagen A.A.b.98, A.A. 11 (?), Florence 6594—6596, Ipswich R.1932—26.20; London BM EA 8906, EA 22790, Birmingham inv. no. ECM 376, Amasis Collection, inv. no. S—2058. Помимо ушебти, сохранились и другие предметы погребального инвентаря Панефернефера: свиток Книги мертвых (Vienna AS 3860), ящик для ушебти (Avignon A.82), модель саркофага (Berlin AM 6747) и две планки от ящика (Berlin AM 777 и 779). Кроме того, имя Панефернефера встречается на источниках, не имеющих отношения к его погребальному инвентарю. Это письмо самого Панефернефера писцу Чари (pTurin 1979) и два упоминания на саркофагах царей Аменхотепа I и Тутмоса II из тайника мумий в Дейр эль-Бахри (TT 320), которые подтверждают, что Панефернефер принимал участие в миссии перезахоронения царских останков.

Памятники Панефернефера сохранили ряд титулов, дающих дополнительные просопографические данные, в том числе и относительно его профессиональных обязанностей: «божий отец Амона», «писец двойной казны храма Амона-Ра», «царя богов начальник ювелирных мастерских Амона», «начальник [///] Амона в Ипет-сут», «писец ювелирных мастерских Амона», «начальник работ».

Большинство предметов Панефернефера были приобретены европейскими коллекционерами в XIX в. Часть из них попала в музейные собрания Великобритании, Германии, Дании и Украины, а часть находится в частных коллекциях. Полтавское ушебти ПКМВК № А.149/1 является единственным памятником Панефернефера в Восточной Европе.

К л ю ч е в ы е с л о в а: ушебти, Панефернефер, XXI династия, Полтавский краеведческий музей имени Василия Кричевского, коллекция.

Mykola O. Tarasenko

DSc (History), Research Fellow at the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 0000-0001-6779-2258, niktarasenko@yahoo.com

SHABTI OF PANEFERNEFER FROM THE COLLECTION OF POLTAVA LOCAL HISTORY MUSEUM

The author publishes an ancient Egyptian funeral shabti-statue from the collection of the Vasyl Krychevskiyi Poltava Local History Museum with inv. no. A.149/1 (blue faience, 9 × 3 × 2 cm). The shabti can be dated by the 21st Dynasty. The figurine was purchased in 1894 by P. Bobrovskiyi in the Sales Hall of the Cairo Museum of Antiquities for the collection of the Natural Science Museum of the Poltava Regional Community.

The hieroglyphic inscription is preserved on the front side of the shabti: «Enlightened, Osiris, the Chief of the archivists of the Treasury of the Temple of the Amun, Panefernefer, true-voiced». O. Berlev incorrectly read the name of the shabti owner no. A.149/1 as «Paneferher», but the reading as Panefernefer (*P3-nfr-nfr*) is correct. The owner of the shabti has a rare title «the Chief of the archivists of the Treasury of the Temple of the Amun». Besides Panefernefer, five more priests who wore this title are known. All of them lived during the 20th and 21st Dynasties and that fact indicates the functioning of this archive precisely at the time of these two dynasties. There is no data on the genealogy of Panefernefer.

There is a number of analogies to the shabti no. A.149/1: Copenhagen A.A.b.98, A.A.11 (?), Florence 6594—6596, Ipswich R. 1932—26.20; London BM EA 8906, EA 22790, Birmingham inv. no. ECM 376, Amasis Collection, inv. no. S—2058. In addition to shabtis, other objects of Panefernefer funeral assemblage are also preserved: a roll of the Book of the Dead (Vienna AS 3860), a shabti-box (Avignon A.82), a sarcophagus model (Berlin AM 6747), and two planks of the box (Berlin AM 777 and 779). Moreover, the name Panefernefer is found on sources not related to his funeral inventory. This is the letter of Panefernefer to the scribe Chari (pTurin 1979) and two references on the coffins of kings Amenhotep I and Thutmose II from the mummy cache at Deir el-Bahri (TT 320), which confirm that Panefernefer took part in the mission of reburial of the royal remains.

Monuments of Panefernefer kept a number of titles that provide additional prosopographic information, including his professional duties: «the divine father of the Amun», «the scribe of the double treasury of the temple of the Amun-Re, the

king of the gods», «the head of the jewelry workshops of the temple of the Amun», «the head [///] Amun in *Ipet-sut* (Karnak temple)», «the scribe of the jewelry workshops of the temple of the Amun», «head of the works».

Most of the artifacts of Panefernefer were acquired by European collectors in the 19th century. Some of them went to museum collections in the UK, Germany, Denmark and Ukraine, and some are in private collections. Poltava shabti no. A.149/1 is the only Panefernefer's object in Eastern Europe.

Key words: shabti, Panefernefer, 21st Dynasty, Vasyl Krychevskiy Poltava Local History Museum, collection.

References

- Otchet, 1908. *Otchet o estestvenno-istoricheskom muzeje Poltavskogo Gubernskogo Zemstva za 1907 g.* Poltava.
- Soshnikov, A. O. 2018. The specific character of Egyptian collections of Museums of Kyiv and Poltava. *Culture of Ukraine*, 62, p. 180-187.
- Stuchevskiy, I. A. 1984. *Ramses II i Kherikhor. Iz istorii drevnego Egipta epokhi Ramessidov.* Moscow: Nauka.
- Suprunenko, A. B. 1986. *Pamiatniki drevneiegiptetskogo iskusstva v sobranii Poltavskogo kraievedcheskogo muzeia: Katalog.* Poltava: Poltavskii kraievedcheskii muzei.
- Suprunenko, O. B. 2007. *Z istorii arkhelohichnykh doslidzhen na Poltavshchyni: Korotky narys.* Kyiv; Poltava: Vyd-vo PP Grotesk, VTS Arkheolohiia.
- Tarasenko, M. O. 2015. The Fragment of the Mutemuia Coffin from the Museum of Oriental Civilizations in Zolochiv Castle. *Shidnij svit*, 1, p. 37-46.
- Tarasenko, M. O. 2017. Chapter 6 of the Ancient Egyptian Book of the Dead: Text and Vignettes of the "Theban Edition". *Shodoznavstvo*, 77, p. 88-126.
- Tarasenko, M. O. 2019. Coffin lid of the Egyptian Priestess of the 25th Dynasty (NKPHCP Kpl-Arch-829). *Shodoznavstvo*, 83, p. 69-100.
- Turaev, B. A. 1899. *Opisaniye egipetskikh pamyatnikov v russkikh muzeyakh i sobraniyakh, Ch. V-VI. Zapiski Vostochnogo otdeleniya Imp. Russkogo arkhelohicheskogo obshchestva.* Sankt-Petersburg, 12, p. 179217.
- Al-Ayedi, A. R. 2006. *Index of Egyptian Administrative, Religious and Military titles of the New Kingdom.* Ismailia: Obelisk Publications.
- Assmann, J. 1975. *Zeit und Ewigkeit im alten Ägypten. Ein Beitrag zur Geschichte der Ewigkeit.* (Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, 1), Heidelberg: Carl Winter.
- Aston, D. A. 1994. The Shabti Box: a Typological Study. *Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum te Leiden*, 74, p. 21-54.
- Aston, D. A. 2009. *Burial Assemblages of Dynasty 21-25. Chronology - Typology - Developments.* (Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean, XXI). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Aston, D. A. 2017. 'The Third Cache' - Myth or Reality? In: Jurman, C., Bader, B. & Aston, D. A. (eds). *A True Scribe of Abydos. Essays on First Millennium Egypt in Honour of Anthony Leahy.* (Orientalia Lovaniensia Analecta, 265). Leuven: Peeters Publishers, p. 1-26.
- Barguet, P. 1962. *Le Temple d'Amon-Ré à Karnak. Essai d'exégèse.* Le Caire: Institut Français d'Archéologie Orientale.
- Barguet, P. 1980. Karnak. In: Helck, W. & Westendorf, W. (eds). *Lexikon der Ägyptologie*, III. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, Kol. 341-352.
- Bellion, M. 1987. *Égypte ancienne: Catalogue des manuscrits hiéroglyphiques et hiératiques et des dessins sur papyrus, cuir ou tissu, publiés ou signalés,* Paris: M. Bellion.
- Berlev, O. & Hodjash, S. 1998. *Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt. From the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorusia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States.* (Orbis Biblicus et Orientalis, 17). Freiburg & Göttingen: University Press; Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bierbrier, M. L. 2012. *Who was who in Egyptology.* 4th Ed. London: Egypt Exploration Society.
- Blumenthal, E. 1987. Die „Gottesväter“ des Alten und Mittleren Reiches. *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 114, S. 10-35.
- De Meulenaere, H. & Clarysse, W. 1978. Notes de prosopographie thébaine. *Chronique d'Égypte. Bulletin périodique de la Fondation d'égyptologie Reine Élisabeth*, T. 53, Fasc. 6, p. 226-253.
- Errandonea, A. 2004. Les détenteurs du titre *it-ntr*, Père du dieu, depuis ses origins jusqu'à la XIe Dynastie. *Trabajos de Egiptología. Papers on Ancient Egypt*, 3, p. 41-72.
- Foissy-Aufrère M.-P. (ed). 1985. *Egypte & Provence - Musée Calvet. Civilisation Survivances et 'Cabinet de Curiositez'.* Avignon: Édité par la Fondation du Muséum Calvet.
- Guieysse, P. & Lefébure, E. 1877. *Le papyrus funéraire de Soutimès: d'après un exemplaire hiéroglyphique du Livre des Morts appartenant à la Bibliothèque Nationale.* Paris: Leroux.
- Hagen, Fr. (with a contribution by Soliman, D.) 2018. Archives in Ancient Egypt, 2500-1000 BCE. In: Bausi, A., Brockmann, Chr., Friedrich, M. & Kienitz, S. (eds). *Manuscripts and Archives. Comparative Views on Record-Keeping*, Berlin: Walter de Gruyter, p. 71-170.
- Hannig, R. 1997. *Die Sprache der Pharaonen. Großes Handwörterbuch Ägyptische-Deutsch* (Hannig-Lexica, 1). Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Helck, W. 1958. *Zur Verwaltung des Mittleren und Neuen Reiches.* Leiden & Köln: E. J. Brill.

- Jamen, Fr. 2012. *La société thébaine sous la XXIe dynastie (1069-945 avant J.-C.)*, T. I-II, PhD Dissertation. Lyon: Université Lumière-Lyon 2.
- Janes, G. 2020. *The Amasis Collection. Shabtis and other artefacts from ancient Egypt*. Lymm & Cheshire: Olicar House Publications.
- Jansen-Winkel, K. 2007. *Inschriften der Spätzeit. Teil I. Die 21. Dynastie*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Jones, D. 2000. *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom*, vol. I. (BAR International Series 866 (I)). Oxford: Archaeopress.
- Kees, H. 1961. Gottesväter als Priesterklassen. *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 86, S. 115-125.
- Kitchen, K. A. 1960. Four Stelae in Leicester City Museum. *Orientalia*, vol. 29, fasc. 1, p. 75-97.
- Kitchen, K. A. 1986. *The Third Intermediate Period in Egypt (1100-650 B. C.)*, 3rd Ed. Warminster: Aris & Phillips Ltd.
- Marie-Pierre, F. A. (ed.). 1985. *Egypte & Provence Civilisations Survivances et «Cabinet de Curiositez»*. Avignon: Fondation du Muséum Calvet.
- Maspero, G. 1889. Les momies royales de Déir El-Bahari. In: *Mission Archéologique Française au Caire*, T. I. Le Caire: Ernest Leroux, p. 511-787.
- Mogensen, M. 1918. *Inscriptions Hiéroglyphiques du Musée National de Copenhague*. Copenhague: A. F. Høst.
- Monnet Saleh, J. 1970. *Les antiquités égyptiennes de Zagreb. Catalogue raisonné des antiquités égyptiennes conservées au Musée Archéologique de Zagreb en Yougoslavie*. Paris: Den Haag.
- Munro, I. 1988. *Untersuchungen zu den Totenbuch-Papyri der 18. Dynastie. Kriterien ihrer Datierung*. London & New York: Kegan Paul Press.
- Mushett Cole, E. 2016. Some Significant Shabtis: How objects can illuminate a period of political and cultural change. In: Boonstra, S. (ed.), *Objects Come to Life, Virtual Exhibition, Birmingham Egyptology*. Birmingham (available at: <https://bit.ly/2T0vqsu>).
- Neveu, Fr. 2015. *The Language of Ramesses: Late Egyptian Grammar*. Oxford and Philadelphia: Oxbow Books.
- Newberry, P. E. 1957. *Funerary Statuettes and Model Sarcophagi*. (Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire. Nos 46530-48575), Fasc. III. Le Caire: Institut Français d'Archéologie Orientale.
- Newberry, P. E. 1930. *Funerary Statuettes and Model Sarcophagi*. (Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire. Nos. 46530-48575), Fasc. I. Le Caire: Institut Français d'Archéologie Orientale.
- Niwiński, A. 1988. *21st Dynasty Coffins from Thebes. Chronological and Typological Studies*. (Theben, 5). Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Niwiński, A. 1989. *Studies on the Illustrated Theban Funerary Papyri of the 11th and 10th Centuries B. C.* (Orbis Biblicus et Orientalis. 86). Freiburg & Göttingen: University Press; Vandenhoeck & Ruprecht.
- Niwiński, A. 1989a. The Solar-Osirian Unity as Principle of the Theology of the 'State of Amun' in Thebes in the 21st Dynasty. *Jaarbericht van het vooraziatisch-egyptisch genootschap. 'Ex Oriente Lux'*, 30, p. 89-106.
- Pierret, P. 1874. *Recueil d'inscriptions inédites du Musée égyptien du Louvre*, T. 1-2. Paris: Librairie Franck.
- Plunkett, St. J. 1993. *From the mummy's tomb: ancient Egyptian treasures in Ipswich Museum*. Ipswich: Ipswich Borough Council.
- Quirke, St. 1993. *Owners of Funerary Papyri in the British Museum*. (British Museum Occasional Publications, 92). London: British Museum Press.
- Ranke, H. 1935. *Die ägyptischen Personennamen*, Bd. I-III. Glückstadt: J. J. Augustin.
- Roeder, G. 1924. *Aegyptische Inschriften aus den Königlichen Museen zu Berlin*, II, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Satzinger, H. 1984. Übersicht über die Papyri der Ägyptisch-Orientalischen Sammlung Wien. *Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion*, 75, S. 31-35.
- Schneider, H. D. 1977. *Shabtis - An Introduction to the History of Ancient Egyptian Funerary Statuettes with a Catalogue of the Collection of Shabtis in the National Museum of Leiden*, vol. I-III. Leiden: Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.
- Seipel, W. 1993. *Götter Menschen Pharaonen 3500 Jahre ägyptische Kultur Kunsthistorischen Museums*. Wien: Verlag Gerd Hatje.
- Stevens, M. 2019. Illustrations of Temple Rank on 21st Dynasty Funerary Papyri. In: Hloučková, M. P., Belohoubková, D., Honzl, J., & Nováková, V. (eds). *Current Research in Egyptology 2018. Proceedings of the Nineteenth Annual Symposium, Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University, Prague, 25-28 June 2018*. Oxford: Archaeopress, p. 162-228.
- Taylor, J. A. 2003. *An Index of Male Non-Royal Egyptian Titles, Epithets & Phrases of the 18th Dynasty*. London: Museum Bookshop Publications.
- Wente, E. F. 1967. *Late Ramesside Letters*. (Studies in Ancient Oriental Civilization, 33). Chicago: The University of Chicago Press.
- Wb. - Erman, A. & Grapow, H. (eds). 1955. *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, Bd. I-V. Berlin: Akademie Verlag.